

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapításától napjainkig eltelt 100 esztendő számtalan tanulságot kínál.¹ Ezek közül három különösen időszerűnek tűnik ma.

Az 1911 decemberében Horváth János, Baros Gyula és Pintér Jenő kezdeményezésére megalakult társaságnak a belügyminisztériumi jóváhagyás szerint „tiszteleti”, „alapító”, „rendes” és „rendkívüli” tagjai lehettek. Tiszteleti tagokul „a társaság ügyeiben vagy az irodalomtörténeti munkásság terén kiváló érdemeket” szerzett egyének voltak választhatóak, „alapító tag” lehetett az, aki „a társaság céljaira legalább kétszáz koronát” befizetett, rendkívüli tagok „a főiskolák hallgatói” lehetettek, „rendes tag lehet[ett] mindenki, aki a magyar irodalom iránt érdeklőd[ött]”, s az évi tagdíjat, tíz koronát² (azaz tíz Nyugat-szám árát) befizette. Az alapszabály tehát a rendes tagsághoz nem írt elő iskolai végzettséget, munkahelyet, társadalmi státust.

1912. január 1-jéig a Társaságnak 563 tagja lett. A tagok sorában 14 arisztokrata volt, köztük gróf Apponyi Sándor, herceg Odescalchi Gyuláné, a báró Radvánszky család négy tagja, gróf Tisza Istvánné és gróf Tisza Lajos. Beléptek a Társaságba akkori és későbbi híres tankönyvíró tanárok (Földessy Gyula, Galamb Sándor, Greksa Kázmér, Kardeván Károly, Lehr Albert, Pável Ágoston, Sebestyén Gyula, Tettamanti Béla), a 20. század első felében jelentős oktatásügyi szerepet játszó középiskolai igazgatók és tankerületi főigazgatók (Ady Lajos, Badics Ferenc, Gaál Mózes, idősebb Kuncz Aladár, Werner Adolf, Zibolen Endre), akkori és majdani egyetemi tanárok (Alszegehy Zsolt, Bleyer Jakab, Gombocz Zoltán, Gragger Róbert, Hankiss János, Hóman Bálint, Horger Antal, Kornis Gyula, Melich János, Négyesy László, Pais Dezső, Riedl Frigyes, Szemere Samu, Zolnai Béla). Mellettük, akik közül nem egy felbukkant a Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt, Tamási Áront, József Attilát, Weöres Sándort tanító-támogató középiskolai tanárok között, meg azon nyelvész- és irodalomtörténész professzorok sorában, akik a 20. században Juhász Gyulától, Rédey Tivadartól Rába Györgyig és Tandori Dezsőig generációkat segítettek a nyelvek és az irodalmak megismerésében, szépszámmal voltak olyanok is az 1912. évi tagnévsorban,³ akiknek emlékét nem őrzi lexikonok. Őket, akárcsak a tagok közé belépett arisztokratákat, feltehetően csupán az irodalom iránti érdeklődés vonzotta. Ma már csak találgatni lehet, ki van egy-egy ilyen név mögött. Egy gimnáziumot vagy főreáliskolát végzett hivatalnok? Állami, megyei, városi tisztviselő? Netalán egy üzem vagy kereskedés tulajdonosa, esetleg alkalmazottja? Nem tudható. Az azonban fontos, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban együtt

¹ Vö. SIPOS Lajos, *Beöthy Zsoltól Lukács Györgyig. Az Irodalomtörténeti Társaság történetéről*, It, 1982/2, 411–423.

² It, 1912/1, 85.

³ I. m., 87–94.

élhetett a közösen szeretett tárgy iránti szophoklészi lelkesedés az irodalommal professzionálisan foglalkozókkal, az érdeklődő arisztokratákkal, illetve azokkal is, akiket pusztán a megismerés vágya hajtott. Ez a tény arra is utal, hogy az 1910-es évek legelején Magyarország – Ady szavait önkényesen válogatva – nem csak „terhelt ország”, „összevissza ország”, „koldusország”, „beteg ország”, „robbanó ország”, de – kevesekben ugyan – megújulásra kész ország is volt. Erre a kettősségre figyelmeztetett, hogy az elnökké választott Beöthy Zsolt, az alelnökké emelt Dézsi Lajos, Zoltvány Iréneus és legifjabb Szász Károly mellett, akik felléptek *A Holnap* antológia szerzői és Ady ellen, s akik – Négyesy László alelnök szavait idézve – a Társaság munkáját a „nemzeti szellemű” anyaggyűjtésben jelölték meg,⁴ a Társaság titkára, Horváth János, az 1913-as jelentésében az élő irodalom olvasását és vizsgálatát ajánlotta, az esszé műfaji lehetőségeit népszerűsítette,⁵ meg ott volt a vezetőségben az 1912-ben megindított társasági folyóirat, az Irodalomtörténet főszerkesztője, Pintér Jenő, aki – Németh László önéletírása szerint – ekkor radikális szellemű volt, új élet- és irodalomszemléletet képviselt, gimnáziumi óráin Adyt és Babitsot tanított,⁶ s aki – 1913. március 3-án Babits Mihálynak küldött levele szerint – általában is „a magyar irodalomtörténet és kritika modern szellemű művelése”-t kívánta a Társaság tagjaitól.⁷

Fontos jellemzője volt a Magyar Irodalomtörténeti Társaság legjobb korszakának, az 1911–1919 közötti éveknek a költők és írók részvétele a rendszeres felolvasásokon és a közgyűléseken. Az 1912. január 1-jei taglista szerint Babits Mihály, Endrődi Sándor, Gárdonyi Géza, Kozma Andor, Mikes Lajos, Pekár Gyula, Sajó Sándor, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső azonnal belépett a Társaságba. 1913-ban, Pintér Jenő ajánlásával, a Társaság tagja lett Ady Endre, Hatvany Lajos és Nagyenyedről (Jékely) Áprily Lajos, 1915-ben Bányai Elemér, 1916-ban Gábor Andor, 1917-ben – Horváth János ajánlásával – Karinthy Frigyes, 1918-ban Ambrus Zoltán, 1919-ben Babits egykori gimnáziumi tanítványa, a Nyugatban 1918-ban, a MÁ-ban 1919-ben verssel jelentkező Komjáthy Aladár és a Köznevelésiügyi Népbiztonság munkatársa, a Lukács György köréhez tartozó Gaál Gábor.

Úgy tűnhetett, egyetlen társaságon belül is elképzelhető a romantikus népnemzeti irodalommegyezmény, a Nyugat-körhöz tartozók sokféle irodalomfogalma, a Jelenkor és a Kassák lapjai körül alakuló irodalomszemlélet képviselőinek egymás melletti közös fellépése.

A Társaság működésének második korszakában, az 1919–1947 közötti időben, Ady, Bányai Elemér és Király György halála után, az 1919. őszi politikai döntőbíráskodási során kizárták a „destruktív” ellenkultúrák képviselőit: Babitsot, Karinthyt, Kosztolányit, Komjáthyt és Gaál Gábort, „egy új Mohács áldozatai”-t, ahogyan Babits magukat nevezte Király György temetésén elmondott búcsúztatójában. 1919 után Zoltvány Iréneus minden baj okául a „nemzeti eszmék”-től való

⁴ It, 1913/4, 197.

⁵ I. m., 205–206.

⁶ NÉMETH László, *Homályból bomályba*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1977, I, 150–151.

⁷ BABITS Mihály levelezése 1912–1914, s. a. r. PETHES Nóra, VILCSEK Andrea, Bp., Akadémiai, 2007, 62.

elszakadást jelölte meg, 1927-ben pedig, a „kettészakadt” irodalom-vita időszakában, amikor Berzeviczy Albert is, Babits Mihály is megpróbálta (szemléleti pozícióik feladása nélkül) felkutatni az Ady-hívek és az Ady-ellenfelek közötti találkozási pontokat, az egész magyar irodalomra kivetítette a „nyugatos” és „konzervatív” ellentétet. Tovább nőtt a szemléleti polarizálódás 1933-tól, Pintér Jenő elnökké választásától.

A szemlélet-beszűkítő tendenciákra látványos válasz volt a taglétszám zsugorodása, az újabb irodalomtudományi iskolák képviselőinek: Halász Gábornak, Szerb Antalnak, Thienemann Tivadarnak és másoknak a távozása a Magyar Irodalomtudományi Társaságba, a Minerva Társaságba, a Napkelet, a Nyugat, a Protestáns Szemle és a Vigilia körébe. A Pákh Albertről, Lévy Józsefről, Jeszenszky Danóról és Vargha Gyula költészetéről tartott felolvasások (az előbbiekkal együtt) közrejátszottak abban, hogy a jelentős költők és írók kiváltak a Társaságból.

Ellenkező ideológiai tartalommal ugyanez valósult meg 1945–1947 között. 1941 után, Pintér Jenő halálát követően az új elnök, Alszegehy Zsolt *A XIX. század magyar irodalma* című munkájában megfogalmazott gondolatot, a nemzeti szellem és a hagyományok őrzését, a tudomány méltóságának megóvását kívánta megvalósítani a Társaságban. Az 1947. évi titkári beszámolóban Barta János kíváncsnak nevezte az elméleti-poétikai vizsgálódások körének bővítését, az irodalom határterületeinek: a sajtónak, a ponyvairodalomnak, az íratlan költészetnek, a kabarénak, a mozinak és a hangosfilmnek elméleti igényű kutatását.⁸ 1947 után, még inkább 1949-et követően, Lukács György elnöksége alatt sem Alszegehy Zsolt, sem Barta János koncepciója nem érvényesült. Lukács György a marxista gondolkodás, a Petőfi–Ady–József Attila fővonal kizárólagosságát biztosította. A társadalomtörténeti szituáció, a korszak elméletellenessége és költészetfelfogása ismételten elriasztotta a Társaságtól az alkotókat.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság elmúlt száz évének aktuális tanulsága a tanárság professzionalizálódása és e professzionalizálódás érvényesülésének a lehetősége.

Bármilyen értelmiségi szakterület professzionalizálódása – Hannes Siegrist fogalmai szerint – akkor következik be, amikor stabilizálódik a munkavégzéshez szükséges speciális tudás tartalma, megfogalmazódik a szakterület szakmai etikája, kialakul a szakmai autonómia rendszere és adekvát módon megvalósul a munkavégzők szocioökonómiai státusa.⁹

Mindezek közül pusztán egyet szeretnék kiemelni: a hivatás teljesítéséhez szükséges speciális tudás kérdését.

A tanári professzió Magyarországon viszonylag későn alakult ki. Csokonai, de még Arany János is lehetett gimnáziumi tanár minden hivatalos előképzettség és

⁸ It, 1947/1–2, 13.

⁹ Hannes SIEGRIST, *The Profession in Nineteenth-Century Europe = The European Way. European Societies, during the Nineteenth and Twentieth Centuries*, New York–Oxford, Berghahn Books, 2004, 68–88. Idézi: KELLER Márkus, *A kelet-közép-európai változat. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon*, Korall, 2010/42, 103–130.

szakmai előírás nélkül. 1883-tól középiskolai törvény szabályozta többek között a tanári képesítés megszerzésének rendjét is. Ettől kezdve négy éves egyetemi képzéssel, a második után tett alapvizsgával, a harmadik és negyedik évben áttekintő előadások és speciális szakszemináriumok felvételével, a hatodik félévben egy pedagógiai-módszertani előadás, a hetedikben egy tudományelméleti kurzus, a nyolcadikban egy gyakorlati pedagógiai előadás hallgatásával szerezhették bárki jogot a gyakorló év teljesítésére, majd a pedagógiai vizsga letételére és a középiskolai tanári képesítés megszerzésére.¹⁰

A tanársághoz szükséges speciális tudás tehát átgondolt, strukturált rendszer volt. Döntően a szaktárgyakban és a filozófiában való elmélyedést kívánta, az iskolai szocializációban szerepet szánt a neveléstörténeti, nevelésméleti és pszichológiai ismereteknek, meghatározónak azonban a szaktudás transzformációja és közvetítése közben megvalósuló intellektuális és indirekt személyiség-nevelést tekintette. A magyar kultúratudomány ezt, függetlenül az elnevezés konkrét tartalmától, „Eötvös Kollégium”-i modellnek nevezte. A középiskolai tanárok sokirányú munkájuk végzése közben magukat, mindezekből következően, szaktárgyakban legitimálták. A Társaságot alapító Horváth János 1904-től 1908-ig középiskolában tanított, 1908-tól 1923-ig az Eötvös Kollégium tanára volt, 1919-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia tagja és csak 1923-tól a budapesti egyetem professzora. Baros Gyula egész életében a Veres Pálné nevét viselő középiskola tanára, majd igazgatója volt, közben kutatta a 18–19. század magyar irodalmát, könyvei jelentek meg, s 1927-ben az Akadémia levelező tagja lett. Pintér Jenő, aki nem teljesítette ki pályája kezdetén szavakba foglalt és idézett tudományelméleti célokat, tíz kötetes irodalomtörténeti összefoglalójával ma is használható adatforrást alkotott, s őt is tagjai sorába fogadta az Akadémia. Riedl Frigyes 1880-tól 1905-ig a Belvárosi Főreáliskola magyar–német szakos tanára volt, folyamatosan jelentek meg tanulmányai a Budapesti Szemlében, 1896-ban az akadémikusok közé választották, s csak 1905-ben foglalta el Gyulai Pál tanszékét.

Miért tűnhetik ma fontosnak éppen ez a három tény-sor?

Ha a Magyar Irodalomtörténeti Társaság múltjához illő komolysággal és alázattal tekinti feladatát, akkor tisztában kell lennie a Gutenberg-galaxist fenyegető veszéllyel. Az olvasás, a szövegbefogadás, a szöveg bensővé tétele nem egyszerűen kulturális kérdés. A kognitív idegtudomány eredményei szerint „a nyelvnek, a beszédnek speciális neurobiológiai és funkcionális anatómiai háttere is van, ami nem választható el a hallás, más érzékszervek és az agy működéséről, a »belső térképek, reprezen-

¹⁰ Babits Mihály pedagógiai stúdiumai mellett vizsgatárgyai és azok osztályzatai jól mutatják, mit jelentett a korszak kívánalmai szerinti „speciális tudás”. Tanári vizsgáját 1906. május 15-én Finácsy Ernő és Pauer Imre előtt tette le. Zárthelyi dolgozatként kidolgozta „A klasszikus nyelvek tanításának jelentősége” című tételt. Pauer Imre „dicséretes”-t adott a munkára. Filozófiából Kant *A tiszte ész kritikáját*, a tudat problémáját, a contans deductio módszerét és a bizonyítás elméletét kellett ismertetnie. Pauer Imre a szóbeli vizsgára „jó”-t adott. Pedagógiából Finácsy Ernő kérdezte. Szóbeli tételi a következők voltak: A *Toldi* tárgyalása a IV. osztályban; Analitikus oktatás; A latin fordítás kellékei; Cicero: *De oratore*; Quintilianus. A feleletre „még elégséges”-t kapott. A pedagógiai vizsgát egy „jó”-val és egy „elégséges”-sel zárta le. (BELIA György, *Babits Mihály tanulóiévei*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 248.)

tációk» készítéséről, a személyiség és öntudat fejlődéséről, így az ember számára lényeges kultúráról sem.”¹¹ Mindez nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy az irodalmat, az olvasást, a befogadást („a »belső térképek, reprezentációk« készítése”-t), az interiorizált élmények szavakba foglalását lényegében a száz évvel ezelőtti célkitűzések szerint kell ma is fontosnak tartani, azaz mindenkiben fel kell kelteni az olvasás és az irodalom iránti érdeklődést iskolai végzettségre és társadalmi státusra való tekintet nélkül, s meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy a professzionális alkotók és olvasók akár szavak nélküli párbeszédbe kerüljenek a nem professzionális olvasókkal.

Fontos, hogy a költők és írók ugyanúgy természetesnek tekintsék részvételüket a Társaság életében, ahogyan azt Babits, Kosztolányi, Karinthy és mások tették. Ezt biztosítandó alakult meg Petőcz András vezetésével és Zsávolya Zoltán titkári működésével a Szépírói Tágozat. Az alkotók fontosságát demonstrálja, hogy az Irodalomismeret új folyamában minden szám szépirodalmi alkotással indul, az internetes változatban pedig számonként négy-hat alkotó műve olvasható, köztük nem egy pályakezdő szerző első műve. Az írók, költők szerepének fontosságát kívánjuk demonstrálni az évente felajánlott Babits Mihály Alkotói Emlékdíjjal, a díjazott műveiből összeállított irodalmi műsorral, a tiszteleti tagság és az örökös tagság rendszerének kialakításával.

A Társaság 100 éves története talán példa lehet a tanári professzionalizáció újrafogalmazására is. A 19–20. század fordulóján a *közüoktatásügyi törvény* megfogalmazta az oktatás kereteit és fokozatait, hosszas egyeztetés után a tantárgyak tartalmait, s ezután rögzítették a tanársághoz szükséges speciális tudást. 1949 után, amikor az elgondolt szocialista embereszményt kívánta szolgálni az iskolaügy *oktatási és nevelési törvény* született. Napjainkban megfogalmazott *nevelési törvény* bizonyára új fejezetet kíván nyitni a magyar közoktatás történetében. Vajon tudományelméletileg releváns-e ez a szándék? Segít-e újrafogalmazni a szakma etikáját és autonómiáját? Mit kíván elismerni? Pedagógiai és pszichológiai felkészültséget vagy szaktanári tudást? Igazodik-e a magyar nyelv és irodalom tantárgy esetében a nyelvről és az irodalomról alakulóban lévő új eszmékhez? És eredményes lesz-e? „[...] tért nyit[-e] a munkakedvnek, közös mederbe gyűjt[-e] az egy célt szolgáló erőket”, ahogyan az Országos Tanáregyesületi Közlönyben 1911. június 1-jén a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalakulását előkészítő bizottság megfogalmazta az új egyesületre vonatkozó elképzelését?

Lehet, hogy az eltelt 100 év más tanulságokkal is szolgál.

¹¹ Prof. dr. ROZSOS István levele Sz. Tóth Gyulához. Idézi: SZ. TÓTH Gyula, *Tanári notesz 5. Manó a hegyek mögött*, Bp., Hungarovox, 2011, 117.